

О. Крагт

O. Kratt

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**THE RATIONALITY OF PROFESSIONAL EDUCATION COLLECTING**

Поширення кількох професійних освіт є соціально-економічним явищем, яке демонструє співпрацю сфери професійної освіти та ринку праці. Теоретичним підґрунтям пояснення явища є вибір особою майбутньої професії. Поведінку абітурієнтів характеризує теорія раціональності. Раціональність вибору особою професійної освіти визначається затребуваністю роботодавцем спеціальності і освітнього рівня, задекларованих у дипломі. Наявність кількох професійних освіт передбачає їх конфігурацію. Критерієм раціональної поведінки особи щодо вибору освіти обрано витрачений на освіту час відносно професійних функцій. Основу раціонального вибору особою професійної освіти становлять: теорія ігор, соціальна зумовленість, біологічний відбір.

Наявність у працівників кількох професійних освіт віднесено до побічних явищ у сфері соціально-трудоових відносин. Незатребуваність професійних знань, умінь і навичок породжує в особи девальвацію освітніх цінностей. В особи може виникнути зневага та розчарування у національній системі знань як низкорезультативному засобу освоєння професії. Люди нехтують спеціальністю за дипломом про освіту не тому, що розчарувалися у професії, а тому, що не змогли знайти роботу за фахом або їх не влаштовує розмір оплати праці. Мало осіб, хто поступав і вчився у коледжі або в університеті, свідомо знаючи, що не працюватиме за фахом. У більшості випадків освоєння нової професії є вимушеним заходом. Підіймати рівень раціональності вибору особою освіти слід за допомогою інформованості молоді щодо професійно-кваліфікаційній структури ринку праці.

Ключові слова: вища освіта, професійна освіта, раціональність, раціональний вибір, комбінація освіт, спеціальність, кваліфікація, професія, ринок праці.

Актуальність проблеми. Сучасній вітчизняній науковій думці притаманні прискіплива оцінка реалій бізнесу, відвертий діалог з владою щодо перспектив розвитку національної економіки, та широка наукова дискусія з актуальних питань, що хвилюють суспільство. Разом з тим, відсутність заборонених для обговорення питань не усуває наявності тем, які через персоніфікацію відносин у сфері праці або професійної освіти, вважаються недоречними для наукового аналізу та публічного обговорення. До таких слід віднесено стійку тенденцію здобуття кількох професійних освіт, яка з часом може набути масштабу суспільного явища. Сьогодні наявність усіх рівнів вищої освіти (далі – ВО) за спеціальністю або двох ВО у різних сферах знань нікого не дивує. Бажаючих отримати другу професійну освіту щорічно збільшується та набуває нових форм. Набирає популярності отримання робочої професії за наявності повної ВО. За цих обставин актуалізується питання щодо мотивів, які визначають бажання сплачувати, витратити час і зусилля на чергову освіту. Імовірно, це невгамовна жага знань, але не слід ігнорувати потяг до колекціонування дипломів, які підкреслюють статус власника. Отже, чи є наявність кількох професійних освіт патологією, що іманентна сучасному етапу інтеграції сфери ВО і ринку праці, або це мутація, яка дозволяє особам краще адаптуватись до складного середовища?

Аналіз останніх джерел досліджень та публікацій. Раціоналізм вельми популярний у західних дослідників ВО. Р. Ніккерсон (R. Nickerson) розкриваючи аспекти раціональності 65 разів згадує освіту в контексті дидактики [1]. К. Домпер (K. Domper) виходить з того, що безліч значень раціональності породжує багато аспектів її визначення [2]. М. Мерфі (M. Murphy) визначає межі бюрократії через порівняння підзвітності і раціональності у ВО [3]. М. Стенмарк (M. Stenmark) критикує моделі раціональності у науці, релігії і буденному житті [4]. Х. Путнам (H. Putnam) порівнює раціоналізм у теорії прийняття рішень та етиці [5]. Дж. Бергер (J. Berger) і К. Оффе (C. Offe) зіставляють функціоналізм і раціональний вибір [6]. М. Річардс (M. Richards) пов'язує вибір ВО з раціональністю [7]. До вітчизняних адептів раціональності належить А. Почтовюк, якого цікавлять проблеми управління ВО [8]. У вищезгаданих працях раціональність подано як підхід, принцип або засіб вибору професії. Жоден з науковців не розглядає наявність кількох професійних освіт різної конфігурації спеціальностей і

освітньо-кваліфікаційних рівнів (далі – ОКР) у контексті раціонального вибору. Вивчити це освітнє явище можливо виключно у межах внутрішньофірмового ринку праці, що у силу персоніфікації даних здійснити досить складно.

Мета роботи – визначити корисність кількох професійних освіт працівників за допомогою раціональності яка пояснює доцільність професійних знань, вмінь і навичок через затребуваність на внутрішньофірмовому ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичним підґрунтям пояснення вітчизняного феномену кількох професійних освіт є його сприймання як результату. Причини останнього криються у прийнятті абітурієнтом рішення щодо вибору майбутньої професії. Теорія раціональності бездоганно характеризує поведінку абітурієнтів. А. Почтовюк афористично заявив, що «ВО апріорі раціональна по суті, бо заснована на законах розуму» [8, с. 65]. З позицій епістемології К. Домпер вбачає сенс раціональності у кращому когнітивному шляху прийняття рішень щодо досягнення мети через здійснення вибору [2, с. 101]. Когнітивність, як сприйняття особою зовнішнього світу за допомогою наявної системи поглядів, є базисом визначення абітурієнтом майбутньої професії. Незріла система поглядів спотворює сприйняття, що не дозволяє зробити вибір, який би угамував особу протягом життя.

На думку Дж. Бергер і К. Оффе, раціональний вибір – ядро аналізу економічних явищ у мікроекономіці [6, с. 525]. Вибір послуг ВО, судячи з масштабів і тривалості, є економічним явищем мікрорівня, оскільки зачіпає інтереси особи та вищого навчального закладу (далі – ВНЗ), а, значить, його основу становить раціональність. Остання привносить у вибір цілепокладання, яке пов'язане зі спеціальністю та ОКР як базисом майбутньої професії і кваліфікації. Якщо держава впливає на вибір ВО, то вітчизняний бізнес як споживач професійно-кваліфікаційних якостей майбутнього працівника не впливає. З цього приводу М. Річардс трактує вибір ВО як цілісний процес, у якому надії і бажання узгоджуються з реальною ситуацією на ринку праці [7, с. 9].

Для економістів, на думку Р. Ніккерсона, раціональність означає оптимальний вибір щодо конкретних критеріїв. Стосовно ВО прийнятна точка зору автора, згідно якої раціональною слід вважати поведінку особи, яка робить вибір на користь найбільш цінного результату [1, с. 17]. Особа обирає спеціальність, яка принесе їй найбільшу користь, а у разі, якщо вона працює не за спеціальністю або нехтує рівнем освіти, то її вибір слід вважати ірраціональним.

З концептуальних позицій М. Стенмарк характеризує раціональність як засіб обрання корисних методів щодо реалізації цілей або уподобань. Оскільки, на думку автора, мова йде про засоби досягнення як доведених так і сумнівних цілей, то раціональність є відносним поняттям [4, с. 26, 27]. Відносність полягає у тому, що здобуті особою професійні знання, вміння та навички потрібні для подальшого продажу на ринку праці. Якщо вона не в змозі продати свої професійно-кваліфікаційні якості, то вибір засобів вряд чи можна вважати раціональним. Стало бути, наявність кількох професійних освіт свідчить про ірраціональність споживчого вибору. Ірраціональність присутня і у разі обрання неоптимального шляху реалізації професійно-кваліфікаційних якостей. Наприклад, якщо посада передбачає повну ВО, то навчання у коледжі збільшує шлях до посади мінімум на два роки.

М. Річардс визначає вибір як функцію цінностей освіти та сприйняття шансів їх реалізації в альтернативних професіях [7, с. 9, 10]. Стало бути, раціональність вибору особою професійної освіти визначається затребуваністю роботодавцем спеціальності і ОКР, задекларованих у дипломі. Професійно-кваліфікаційні потреби роботодавців формально закріплені у посадових інструкціях, які містять вимоги щодо спеціальності і ОКР претендента.

Для позначення відповідності професійних якостей працівника, згідно спеціальності у дипломі, потребам роботодавця відповідно до спеціальності, вказаної у посадовій інструкції, використано символи: « $\Rightarrow$ » означає, що спеціальність за освітою відповідає вимогам посади; « $\approx$ » означає, що спеціальність за освітою частково (у межах однієї галузі знань) відповідає вимогам посади; « $\neq$ » означає, що спеціальність за освітою не відповідає вимогам посади. Для позначення ОКР за диплом про освіту використано символи: $кр$ – кваліфікований робітник, $мс$ – молодший спеціаліст, $б$ – бакалавр, $с$ – спеціаліст [9]. Наявність кількох професійних освіт передбачає їх конфігурацію. Наприклад, $кр^= + мс^=$, означає, що особа має два диплома про освіту, спочатку у професійно-технічному навчальному закладі (далі – ПТНЗ) вона отримали робітничу професію за спеціальністю, яка відповідає вимогам посади, а потім закінчила коледж, за спеціальністю, яка теж відповідає вимогам посади; конфігурація $мс^{\neq} + б^= + с^{\approx}$ означає, що особа має три документи про освіту, по-перше, вона закінчила коледж за спеціальністю, яка не відповідає вимогам посади, далі слідував бакалаврат за спеціальністю яка від-

повідас вимогам посади, і наостанок повна ВО за спеціальністю, яка частково відповідає вимогам посади. Отже, у конфігурації освіти вказані у хронологічній послідовності.

Як дослідницьку площину обрано цех рудоуправління ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат» (далі – ГЗК). На ГЗК працює 8 тисяч працівників, серед яких частка працівників цеху складає 8,81 %. Декілька документів про професійну освіту мають 387 осіб, що становить 54,61 % персоналу цеху. Освітня структура працівників підрозділу є похідною від його функціонального призначення. Гранична кількість посад припадає на робітничі професії, серед яких найчисельнішими є: машиніст екскаватора у кар'єрі (152 посади), помічник машиніста екскаватора у кар'єрі (161 посада), помічник машиніста бурової установки у кар'єрі (97 посад). Тому більшість працівників мають диплом ОКР *мс*. У табл. 1 подано чисельність працівників цеху, які мають декілька професійних освіт у розрізі ОКР.

Таблиця 1

Чисельність працівників цеху, які мають декілька професійних освіт у розрізі рівнів освіти

Освітньо-кваліфікаційний рівень	Спеціаліст	Бакалавр	Молодший спеціаліст	Кваліфікований робітник
Спеціаліст	126	29	60	78
Бакалавр	29	39	20	21
Молодший спеціаліст	60	20	238	207
Кваліфікований робітник	78	21	207	338

Як свідчать відомості у табл. 1, диплом ОКР *кр* мають 338 осіб, серед яких 89 особи мають дві професійно-технічні освіти. Якщо припустити, що нормативний термін за програмою підготовки ОКР *мс* становить півтора роки, то ці особи навчались три роки. Як правило, особа отримує наступну професійну освіту, коли перша не відповідає вимогам посади за спеціальністю ($кр \neq + кр =$) або відповідає частково ($кр \approx + кр =$). За цих обставин півтора роки були надлишковими для подальшого професійного збагачення. Однак, непоодинокі випадки, коли освіта робітника у повній мірі відповідає вимогам посади, але він отримує другу, яка немає ніякого відношення для виконання професійних функцій ($кр = + кр \neq$). При цьому кваліфікований робітник залишається на посаді, сумлінно виконуючи професійні обов'язки. Ймовірно, особа отримала другу освіту для особистого задоволення, а, оскільки вона непотрібна для виконання професійних обов'язків, то витрачений на неї час слід вважати марним. Однак, освіта є справою кожного і особа власноруч розпоряджається своїм часом.

Слід відмітити, що більшість кваліфікованих робітників мають диплом ОКР *мс* (207 осіб), тобто вони опанували професійні знання, вміння і навички протягом чотирьох з половиною років, якщо передувала неповна ВО, або три з половиною роки, якщо передувала професійно-технічна освіта (за умови якщо спеціальність ОКР *мс* споріднена зі спеціальністю ОКР *б*). Якщо посада потребує ОКР *кр*, то роки, витрачені на неповну ВО, є марнотратством. Позбавленими здорового глузду слід вважати ситуації, коли кваліфікований робітник і дня не працював за раніш отриманою неповною ВО ($мс \neq + кр =$), або коли ОКР *мс* досягнуто працівником, посада якого вимагає ОКР *кр* за іншою спеціальністю ($кр = + мс \neq$). У випадках, коли спеціальність у дипломі ОКР *мс* повністю ($мс = + кр =$, $кр = + мс =$) або частково ($мс \approx + кр =$, $кр = + мс \approx$) співпадає з вимогами посади, роботодавці не готові оплачувати зайвий рівень знань, вмінь та навичок.

Маючи можливість і бажання витрати час на чергову освіту, особа повинна орієнтуватись на її визнання роботодавцем. Інакше, професійні амбіції не будуть ніколи і ніким визнані, наприклад, машиніст бурової установки у кар'єрі закінчив технікум, потім у відділі підготовки кадрів ГЗК здобув професію машиніста, а через рік знов закінчив технікум. Ані після першої, ані після другої неповної ВО він не працював за кваліфікаціями ОКР *мс*. У 80 осіб спеціальність неповної ВО співпадає з вимогами посади ($мс =$), у 131 особа співпадає частково ($мс \approx$), а у 26 осіб не співпадає ($мс \neq$). Оскільки тільки одна посада передбачає наявність ОКР *мс*, то 237 осіб не реалізували освітній потенціал, особливо 54 працівника, які наявності $мс =$ працюють на робітничій посаді. З цього приводу Р. Ніккерсон констатує різницю між володінням знаннями та їх використанням. Автор бачить цілі освіти як у придбанні бажаних знань, так і в ефективному їх використанні [1, с. 88].

Вислови «21 кваліфікований робітник має диплом бакалавра» та «21 бакалавр має диплом кваліфікованого робітника» різні за змістом. Якщо особа обіймає посаду, що вимагає ОКР *кр*, то для виконання професійних функцій зайвими будуть роки навчання у бакалавраті, а якщо посада вимагає

ОКР $\bar{b}$, то надлишковими слід вважати півтора роки навчання у ПТНЗ. Можна припустити, що хтось з 21 особи має також диплом ОКР mc . Якщо має місце послідовність опанування освіти $kp + mc + \bar{b}$, то особа витратила на навчання як мінімум п'ять з половиною років, (якщо спеціальність за ОКР mc споріднена зі спеціальністю ОКР $\bar{b}$), а як максимум – вісім з половиною років. У 22 осіб бакалаврська освіта за дипломом збігається з вимогами посади ($\bar{b}=\bar{b}$), у 11 осіб збігається частково ($\bar{b}\approx\bar{b}$), а у 6 осіб не збігається ($\bar{b}\neq\bar{b}$). Зовнішні більшість осіб реалізувала освітній потенціал ($\bar{b}=\bar{b}$), але їх поведінку тільки умовно можна характеризувати як раціональну, оскільки 7 з 22 осіб працюють на робітничих посадах, а одна особа, обіймає посаду яка потребує ОКР mc . Ірраціональною є поведінка 10 з 11 осіб, у яких $\bar{b}\approx\bar{b}$, оскільки вони обіймають робітничі посади. Таким чином, бакалаврські дипломи 23 осіб незатребувані, а, отже, вони є «колекційними».

Чисельність осіб з повною ВО втричі перевищує володарів бакалаврських дипломів. Тільки 10 з 39 бакалаврів, за відомостями кадрової служби ГЗК, не мають повної ВО. Згідно базових положень ступеневої освіти отримання ОКР c передбачає наявність ОКР $\bar{b}$ [9], а, значить, 126 осіб з повною ВО або мають базову ВО, або не мають, якщо закінчили ВНЗ за давніх часів. Наявність у відділі кадрів запису щодо одночасної наявності у особи неповної, базової і повної ВО обумовлює термін навчання у ВНЗ. Якщо має місце комбінація освіт $kp=\bar{b} + mc=\bar{b} + c=\bar{b}$, то за умови відповідності спеціальностей усіх ОКР термін навчання становить: 1,5 роки ОКР $kp + 2,0$ роки ОКР $mc + 2$ роки ОКР $\bar{b} + 1$ рік ОКР $c = 6,5$ років. Якщо має місце комбінація освіт $kp=\bar{b} + mc=\bar{b} + c=\bar{b}$, то приймаючи до уваги радянські та пострадянські терміни навчання строк навчання становить: 1,5 роки ОКР $kp + 3$ роки ОКР $mc + 5$ років ОКР $c = 9,5$ років. Різниця між комбінаціями освіт у строках навчання становить три роки. Сучасні засоби обліку кадрів дозволяють враховувати усі відомості щодо освіти персоналу, що робить розрахунки строку навчання арифметичною операцією. Але підсумок операції має принципове значення, оскільки наявність ОКР обумовлює призначення на посаду. У випадку, коли посада не вимагає ОКР c , різниця між освітніми комбінаціями додає непотрібні для виконуваних функцій роки навчання.

Примітно, що 12 осіб, тобто майже кожен десятий працівник, мав дві повні вищі освіти. На посаді старшого гірничого майстра у кар'єрі, яка передбачала ОКР $\bar{b}$, працювала особа, яка мала конфігурацію освіти $c=\bar{b} + c=\bar{b}$, тобто за фактом професійної відповідності мала місце невідповідність за ОКР за дипломами та за посадою. Посаду енергетика з налашки гірничого устаткування у кар'єрі, яка вимагала ОКР $\bar{b}$, обіймала особа з конфігурацією освіти $c\approx\bar{b} + c\approx\bar{b}$, що свідчить про очевидну зайвність однієї повної ВО. На чотирьох посадах, які вимагали ОКР c , працювали особи з конфігурацією освіти $c=\bar{b} + c\neq\bar{b}$, тобто при тотожності ОКР диплому і посади мала місце марність другої повної ВО. На посаді, яка вимагала ОКР $\bar{b}$, і на двох посадах, які вимагали ОКР c , працювали особи з конфігурацією освіти $c\neq\bar{b} + c=\bar{b}$, що вказує на даремність, як мінімум року навчання. На посаді майстра гірничого підземної ділянки, яка вимагала ОКР $\bar{b}$, та на посаді маркшейдера гірничих робіт у кар'єрі, яка вимагала ОКР c , попрацювали особи з конфігурацією освіти $c\approx\bar{b} + c\neq\bar{b}$. Мотиви вибору гірничим майстром другої ВО у сфері менеджменту, а маркшейдером у сфері права, як зазначав Х. Путнам, розташовуються не у площині теорії ігор фон Неймана, а у площині естетичної, оскільки моральні мотиви, які становлять основу цінності вибору, не є остаточними щодо почуття винятковості або виключної коректності. Моральні образи постійно оновлюються [5, с. 27]. З цих міркувань легко зрозуміти освітні уподобання помічника машиніста бурової установки у кар'єрі, який мав конфігурацію освіти $c\neq\bar{b} + c\neq\bar{b}$, причому першою була економічна освіта, а друга – патентознавця-маркетолога. Дж. Бергер і К. Оффе також відзначають, що незважаючи на потенційну корисність теорії гри, вона має обмежене охоплення, тому що «соціальні структури» непридатні для окремих рішень. На їх думку, теорія ігор вельми корисна для аналізу абстрактних структур соціальної взаємодії, але має обмежене застосування [6, с. 521, 524].

Отже, як критерій раціональної поведінки особи щодо вибору професійної освіти слід вважати зайво витрачений час відносно виконуваних функцій. Однак, характеризуючи вибір товару Х. Путнам згадує цінність Е. Канта, яка іменується автономією і передбачає цінність шансу вибору як свободи дії, а не результату, який буде отримано у ході його реалізації [5, с. 22]. Наявність кількох освіт свідчить, що громадяни України не тільки вільні у виборі освіти, але мають можливості його реалізувати. Відсутність освітньої дискримінації слід вважати вагомими здобутком українського суспільства.

Стандартизація термінів навчання згідно п. 3. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) [9] дозволяє згрупувати освітні комбінації за ознакою «загальний термін навчання». Загальний термін навчання 3 роки мають п'ять освітніх комбінацій, які охоплюють 78 осіб. Тер-

мін 3,5 роки мають сім комбінацій, які охоплюють 168 осіб. Термін 5 років мають одинадцять комбінацій, які охоплюють 16 осіб. Термін 6 років мають дев'ять комбінацій які охоплюють 14 осіб. Термін 6,5 років мають шістнадцять комбінацій, які обіймають 49 осіб. Термін 7 років мають дві комбінації щодо трьох осіб. Термін 7,5 років мають тринадцять комбінацій, які охоплюють 29 осіб. Термін 8 років мають тринадцять комбінацій, які охоплюють 27 осіб. Термін 8,5 років мають дві комбінації, які належать двом особам. Термін 9 років має комбінація щодо однієї особи. Виділено десять груп комбінацій. Загальний термін навчання позначено символом t^j , де верхній індекс демонструє комбінацією.

Для визначення рівня освітньої раціональності застосовано коефіцієнт k^j , де верхній індекс позначає освітню комбінацію. Вимоги посади передбачають строк навчання згідно ОКР ($t^{посада}$). Наявність груп дозволяє впорядкувати освітні комбінації щодо терміну навчання за ОКР, який вимагає посада. А. Почтовюк підкреслює, що важко використовувати шкалу для оцінки типів раціональності, оскільки сама шкала повинна бути раціональною [8, с. 75]. Наявність декількох освітніх апріорі передбачає, що загальний термін навчання за комбінацією перевищує термін згідно ОКР за посадою. Коли вимоги посади за спеціальністю і ОКР тотожні параметрам диплому про освіту, вибір особою освіти є абсолютно раціональним, наприклад, комбінація освіт $b = + c =$ за посадою, яка вимагає ОКР c . Наявність ОКР b слід розцінювати як зайву формальність, оскільки повна ВО передбачає факт базової. Значення $k^{b=c}$ дорівнює 1,0. Абсолютно ірраціональною слід вважати людину, професійно-освітні якості якої максимально перевищують вимоги посади, наприклад, якщо особа працює кваліфікованим робітником та має комбінацію освіт $mc \approx + b \neq + c \neq + kp =$. Отже, рівень освітньої раціональності є часткою від ділення одиниці як значення абсолютної раціональності на відношення $t^{посада}$ до t^j , яке демонструє відносне перевищення необхідного за посадою терміну навчання над фактичним згідно документів про освіту:

$$k^j = \frac{1}{\frac{t^j}{t^{посада}}}$$

Для аналізу раціональності використано показники: n^j – чисельність осіб, які мають освітню комбінацією j ; t^{j-} – різниця між загальним строком навчання згідно конфігурації освіт та терміном відповідно до вимог посади ($t^j - t^{посада}$). У табл. 2 подано параметри раціональності комбінації за комбінаціями освіт у розрізі ОКР, які вимагають посади.

Згідно табл. 2, посади цеху вимагають наявності у працівників одного з ОКР: kp , mc , b і c , а значить персонал цеху можна розбити на чотири категоріє. Першу складають працівники, посади яких потребують ОКР mc . На таких працюють 339 осіб, які мають 53 освітні конфігурації. Групування конфігурацій за значенням t^j дозволила їх систематизувати за сімома значеннями k^j і t^{j-} . Найбільш раціональним слід вважати освітній вибір 78 осіб, які мали одну з п'яти конфігурацій, для яких $k^j = 0,50$, а $t^{j-} = 1,5$ рокам. Сім комбінацій мають значення t^{j-} , яке дорівнює двом рокам. Сума n^j цих комбінацій складає 168 осіб, тобто майже 50 % робітничих посад займають особи, які закінчили коледж або технікум. За трьома конфігураціями 69 осіб спочатку отримали робітничу спеціальність, а потім неповну ВО, та ще за трьома 98 осіб спочатку отримали неповну ВО, а потім робітничу спеціальність. Таким чином, більшість осіб не підвищили а понизили кваліфікацію, щоб відповідати вимогам посади. Більшість тих, хто понизив, складала особи, неповна ВО яких частково відповідала вимогам посади за спеціальністю ($mc \approx + kp =$). Значення $n^{mc=+kp=}$ дорівнює значенню $n^{mc \neq + kp =}$, що демонструє рівновагу між тими, хто зберіг вірність спеціальності, і тими, хто освоював професію з начал. Отже, чисельно переважали особи, освітній шлях яких до робітничої посади складав три – три з половиною роки, з яких півтора – два роки були зайвими для виконання професійних обов'язків.

Таблиця 2

Характеристика типів комбінації освіт за ОКР посади

Параметри раціональності за комбінаціями освіт					Параметри раціональності за комбінаціями освіт				
Комбінація освіт	n^j	t^j	k^j	t^{j-}	Комбінація освіт	n^j	t^j	k^j	t^{j-}
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Посади, які потребують ОКР $кр$					$кр=+мс=+б=+с=$	3	7,5	0,20	6,0
$кр\neq+кр=$	11	3,0	0,50	1,5	$кр=+мс=+с\neq$	1	7,5	0,20	6,0
$кр\approx+кр=$	56	3,0	0,50	1,5	$с\neq+с\neq+кр=$	1	7,5	0,20	6,0
$кр=+кр=$	6	3,0	0,50	1,5	$кр\approx+кр=+с=$	1	8,0	0,19	6,5
$кр=+кр\approx$	4	3,0	0,50	1,5	$кр\approx+кр=+с\approx$	2	8,0	0,19	6,5
$кр=+кр\neq$	1	3,0	0,50	1,5	$кр=+кр\approx+с=$	1	8,0	0,19	6,5
$кр=+мс=$	24	3,5	0,43	2,0	$кр\approx+с=+кр=$	1	8,0	0,19	6,5
$мс=+кр=$	16	3,5	0,43	2,0	$кр=+кр\approx\approx+с\approx$	1	8,0	0,19	6,5
$кр=+мс\approx$	41	3,5	0,43	2,0	$мс\approx+б\neq+с\neq+кр=$	1	8,5	0,18	7,0
$мс\approx+кр=$	66	3,5	0,43	2,0	$мс=+кр=+б=+с=$	1	8,5	0,18	7,0
$кр=+мс\neq$	4	3,5	0,43	2,0	Всього за ОКР $кр$				
$мс\neq+кр=$	16	3,5	0,43	2,0	Посади, які потребують ОКР $мс$				
$кр\neq+кр=+кр=$	1	3,5	0,43	2,0	Всього за ОКР $мс$				
$кр=+кр=+мс\approx$	1	5,0	0,30	3,5	$мс=+б=+с=$	1	6,5	0,46	3,5
$кр\approx+мс\approx+кр=$	1	5,0	0,30	3,5	Посади, які потребують ОКР $с$				
$кр\approx+кр=+мс\approx$	2	5,0	0,30	3,5	$мс=+б=$	1	5,0	1,00	0,0
$кр=+б=$	1	5,0	0,30	3,5	$б=+с=$	2	5,0	1,00	0,0
$кр=+б\neq$	2	5,0	0,30	3,5	$б=+с\approx$	1	5,0	1,00	0,0
$кр=+б\approx$	1	5,0	0,30	3,5	$с=+с\neq$	3	6,0	0,83	1,0
$б\approx+с\neq$	1	5,0	0,30	3,5	$с\neq+с=$	2	6,0	0,83	1,0
$б\neq+кр=+кр=$	1	6,5	0,23	5,0	$б\neq+с\approx+с\neq$	1	6,0	0,83	1,0
$кр=+с=$	5	6,5	0,23	5,0	$мс=+б=+с=$	1	6,0	0,83	1,0
$мс\approx+кр=+мс\approx$	1	6,5	0,23	5,0	$кр=+б=+с=$	1	6,5	0,77	1,5
$с=+кр=$	4	6,5	0,23	5,0	$мс\neq+б=+с=$	1	7,0	0,71	2,0
$кр=+с\neq$	3	6,5	0,23	5,0	$мс=+с=$	5	8,0	0,63	3,0
$с\neq+кр=$	4	6,5	0,23	5,0	$мс=+с\approx$	3	8,0	0,63	3,0
$кр=+с\approx$	6	6,5	0,23	5,0	$мс\approx+с\approx$	2	8,0	0,63	3,0
$с\approx+кр=$	15	6,5	0,23	5,0	$мс=+с\neq$	1	8,0	0,63	3,0
$б\neq+кр=+с\neq$	1	6,5	0,23	5,0	$мс=+с=+с\neq$	1	9,0	0,56	4,0
$кр=+б\approx+с\approx$	2	6,5	0,23	5,0	Всього за ОКР $б$				
$б\approx+с\approx+кр=$	1	6,5	0,23	5,0	Посади, які потребують ОКР $б$				
$кр=+мс\approx+б=$	1	6,5	0,23	5,0	$б=+с=$	3	5,0	0,80	1,0
$кр=+мс\approx+б\approx$	2	6,5	0,23	5,0	$мс=+б=+с=$	3	6,0	0,67	2,0
$мс\approx+кр=б=$	1	6,5	0,23	5,0	$с\neq+с=$	1	6,0	0,67	2,0
$кр=+мс\neq+с\neq$	1	7,5	0,20	6,0	$с\approx+с\neq$	1	6,0	0,67	2,0
$мс=+с\neq+кр=$	1	7,5	0,20	6,0	$с=+с=$	1	6,0	0,67	2,0
$кр=+мс=+с=$	2	7,5	0,20	6,0	$с\approx+с\approx$	1	6,0	0,67	2,0
$мс=+кр=+с=$	1	7,5	0,20	6,0	$мс\neq+б=+с=$	1	7,0	0,57	3,0
$мс\neq+кр=с=$	1	7,5	0,20	6,0	$мс=+б\approx+с\approx$	1	7,0	0,57	3,0
$мс=+с=+кр=$	3	7,5	0,20	6,0	$мс=+с=$	7	8,0	0,50	4,0
$мс\approx+кр=+с\approx$	2	7,5	0,20	6,0	$мс=+с\neq$	1	8,0	0,50	4,0
$мс\approx+с\approx+кр=$	2	7,5	0,20	6,0	$с\neq+мс=$	1	8,0	0,50	4,0
$кр=+мс\approx+с\approx$	9	7,5	0,20	6,0	$мс\neq+с\neq$	1	8,0	0,50	4,0
$кр=+мс=+б\approx+с=$	2	7,5	0,20	6,0	Всього за ОКР $б$				

Чотирнадцять конфігурацій освіти, для яких $k^j = 0,23$, є підтвердженням тому, що реальність набагато перевершує навіть найвитонченіші фантазії. Протягом шести з половиною років 47 осіб здобували професійні знання, здібності та навички щоб у підсумку виконувати роботу, для якої п'ять років навчання були зайвими. Аналогічна доля спіткала 29 осіб, які сім з половиною років мандрували одним з тринадцяти освітніх шляхів до робітничої посади. Те, що вони шість років марно гаяли час на навчання, обумовлює $k^j = 0,20$. Однак, шість відчайдух вісім років, а два – вісім з половиною років прямували до робітничої посади. Конфігурації освіт $kp \approx +kp = +c =$ у однієї особи, $kp \approx +kp \approx +c =$ у другої особи, $kp \approx +kp \approx \tilde{b} \approx +c \approx$ у третьої, $mc = +kp = +\tilde{b} = +c =$ у четвертої, а $kp \approx +kp = +c \approx$ у п'ятої та шостої особи змушує шукати пояснення професійної освіти за межами раціонального вибору. Коли вибір освіти ґрунтується не на матеріальних а духовних цінностях, то її слід сприймати як захоплення, тобто колекціонування.

Отже, серед осіб, які обіймали робітничі посади, 287 мали два документи про освіту, 44 особи мали три документи, а вісім осіб мали чотири документи про освіту за 5 конфігураціями. Те, що 287 осіб мали освіту за 21 конфігураціями, свідчить про наявність у суспільстві стереотипів мислення щодо обрання шляху до майбутньої професії. У 44 осіб шлях до професії мав 27 конфігурацій, тобто вибір третього диплому був більш особистий ніж другого. Вибір четвертого диплому вісьмома особами мав п'ять конфігурацій освіти, що доводить його ще більш персоніфікований характер.

До другої категорії віднесено особу, посада, якої потребує ОКР mc . Така особа має повну ВО, а конфігурація $mc = +\tilde{b} = +c =$ дозволяє припустити, що додаткові ОКР особа розглядала як підвищення кваліфікації.

До третьої категорії віднесено 22 особи, посади яких потребують ОКР $\tilde{b}$, дипломи свідчать, що до складу кожної з 12 комбінацій освіти входить ОКР c , тобто кожен працівник мав повну ВО. У шести комбінаціях для 14 осіб першим ОКР був mc , тобто більшість при виборі кар'єри вважала за доцільне почати саме з цього ОКР. Однак, наявність ОКР mc додає два зайві роки навчання, що знижує k^j до 0,67. У чотирьох комбінаціях присутні ОКР mc і c , що додає чотири зайві роки, та знижує k^j до 0,50. Чотири особи за оригінальними комбінаціями мали дві повні ВО. Вищезазначені ситуації, свідчать про транзитний характер ОКР $\tilde{b}$, тобто бакалаври, як правило, здобувають повну ВО. П'ять осіб мали три документи про професійну освіту, а 17 осіб – два документи.

До четвертої категорії віднесено 25 осіб, посади яких потребують ОКР c , а професійна освіта яких характеризується 14 комбінаціями дипломів різних ОКР і спеціальностей. У порівнянні з попередніми категоріями ці особи набагато раціональніші у виборі освіти. Три працівника абсолютно раціональні у виборі професії ($k^j = 1,0$). Був і такий, хто до повної інженерної ВО додав ще освіту менеджера ($mc = +c = +c \neq$), а наявність ОКР mc ще зменшила k^j до 0,56. Два дипломи мали 20 осіб, а п'ять осіб – три.

Послідовне порівняння категорій працівників демонструє підвищення рівня раціональності вибору освіти. Рівень освіченості першої категорії дорівнює рівню другої, а рівень другої і третьої рівню четвертої. Даний освітній феномен слід сприймати як з позицій особистості, так і позицій суспільства. Розмірковуючи про раціональний підхід до знань К. Домпер приходить висновку щодо необхідності вивчення соціальної та індивідуальної корисності їх результатів. Заходи щодо прийняття рішень про обрання освіти, повинні орієнтуватися на колективний інтелект [2, с. 9]. Зі свого боку М. Стенмарк теж визначає, що раціональність спрямована на ефективне переслідування як особистих так і групових переваг [4, с. 27]. Прикметники «соціальний», «колективний», «групові» наголошують на значущості вибору особою освіти для суспільства. Підводячи умоглядну межу М. Річардс стверджує, що вибір професії не є випадковим процесом, а робиться на підставі інформації та обов'язків, отриманих під час соціалізації [7, с. 15].

Питання щодо того, у якій мірі професійна освіта є особистою справою громадянина, вельми делікатне. Інакше кажучи, наскільки суспільство у обличчі держави має право та повинно втручатися у отримання особою професійної освіти? М. Мерфі використовує раціональність для пояснення напруги між державою і ВО у частині питань контролю (підзвітності) та академічної свободи. Він вважає, що сучасні неоліберальні форми управління повинні мати час на міркування з урахуванням зв'язку між маркетингом освіти та політикою тетчеризма (консервативне правління Великої Британії на чолі з М. Тетчер) у сфері праці [3, с. 693]. Став частиною державної бюрократичної системи ВО втрачає орієнтацію на особисті цінності, що значно скорочує академічну свободу. За цих обставин

держава отримує потенціальну можливість маніпулювання свідомістю особи, зокрема обранням майбутньої професії.

М. Мерфі наголошує на зміщенні акценту дій особи з цінності професійних знань на цінність засобів і методів їх отримання. Бюрократизація економічної та адміністративної діяльності відділяє цілеспрямовану раціональність дій від цінностей особи. Держава координує і регламентує дії особи. Автор коментує цю ситуацію посилаючись на М. Вебера, який стверджував, що звільнення аргументованості особи від моральної і практичної раціональності призводить до появи «фахівців без змістовності» подібно до «почуттів без серця». Тому втрата свободи пов'язана з нездатністю окремих осіб орієнтуватися на цінності через переважання раціональності у засобах [3, с. 687, 688].

Високий рівень бюрократизація вітчизняної ВО передбачає, що держава повинна нести відповідальність за вибір особою професійної освіти. Окрім усвідомлення відповідальності держава мусить знати, що необхідно робити, та мати на це можливість. Наявність кількох освіт доводить відсутність у держави знаних орієнтирів вибору особою шляху у професійне майбутнє. Бездіяльність держави компенсують навчальні заклади, які діють за принципами «освіти багато не буває» і «знання за плечима не носити».

Існує повторюваність комбінацій освіти у посадах з різними ОКР ($b=+c=$, $mc=+b=+c=$, $c\neq+c=$, $mc\neq+b=+c=$, $mc=+c=$, $mc=+c\neq$), яка свідчить про стереотипи у поведінці споживачів ВО. Стереотипи є свідомством впливу колективної свідомості на суб'єктивний вибір особою освіти. Дж. Бергер і К. Оффе ставлять методологічне питання щодо ступеню еквівалентності соціальних структур і біологічних систем. Автори вважають, що відносно ринкової конкуренції можна порівнювати соціальні механізми з механізмами біологічного відбору [6, с. 523]. Таким чином, біологічний відбір нарівні з теорією ігор і соціальною зумовленістю становить основу раціонального вибору споживачем послуг ВО.

Х. Путнам узагальнює мотиви раціонального вибору освіти. З одного боку, ймовірність становить основу розумних справ ізольованого індивіда, а, з іншого, етична людина, яка має почуття співдружності розумніша за ту, у якій воно відсутнє. Порівнюючи гуманну істоту з ізольованим індивідом, автор робить висновок, що вони діють раціонально, бо кожна цінність значуща [5, с. 27]. Для повноти необхідно додати біогенні мотиви раціонального вибору ВО.

Висновки. По-перше, повільне але неухильне розповсюдження кількох професійних освіт є соціально-економічним явищем, яке слід визнати діагнозом сучасної епохи співпраці сфери професійної освіти та ринку праці. Час від часу роботодавці б'ють на сполох щодо дефіциту персоналу окремих професій. Поряд з нестачею зростає надлишок окремих фахівців. Особа як носій освіти і суспільство мають індиферентне ставлення до явища. Неосвіченість та ілюзії не дозволяють особі вважати величину t^j марнотратством. У суспільства відсутня дискусія щодо доцільності кількох професійних освіт. Разом з тим, високий рівень освіченості сприяє загальній культурі виробництва.

По-друге, наявність у працівників кількох професійних освіт слід віднести до побічних явищ у сфері соціально-трудова відносин. Незатребуваність професійних знань, умінь і навичок незмінно породжує у особи девальвацію освітніх цінностей. Згодом може виникнути зневага та розчарування не тільки у конкретній спеціальності, ВНЗ або ПТНЗ, а й у національній системі знань у цілому як низкорезультативному засобу освоєння професії. Вже зараз багато молоді бажають отримати професійну освіту у сусідніх країнах Європи.

По-третє, як правило, люди нехтують спеціальністю за дипломом про освіту, не тому, що розчарувалися у професії, а тому, що не змогли знайти роботу за фахом або їх не влаштовує розмір оплати праці. Таких, хто поступав і вчився у коледжі або в університеті, свідомо знаючи, що не працюватиме за фахом, дуже мало. У більшості випадків освоєння нової професії є вимушеним заходом, обумовленим вищезазначеними обставинами. Тому за допомогою інформованості молоді щодо професійно-кваліфікаційної структури ринку праці необхідно підіймати рівень раціональності вибору особою освіти.

Список використаної літератури

1. Nickerson R. S. Aspects of rationality: reflections on what it means to be rational and whether we are. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 2008. 503 p.
2. Domper K. K. Fuzzy rationality: Critical and methodological unity. Classical, limited and other rationalities. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2009. 283 p.
3. Murphy M. Bureaucracy and its limits: accountability and rationality in higher education. *British Journal of Sociology of Education*. 2009. Vol. 30. № 6. P. 683–695.

4. Stenmark M. Rationality in science, religion, and everyday life : a critical evaluation of four models of rationality. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1995. 383 p.
5. Putnam H. Rationality in decision theory and in ethics. Rationality in question. On eastern and western views of rationality. Eds H. Biderman, Ben-Ami Scharfstein. Leiden: E. J. Brill, 1989. P. 19–28.
6. Berger J., Offe C. Functionalism vs. rational choice?: some questions concerning the rationality of choosing one or the other. *Theory and Society*. 1982. Vol. 11. № 4. P. 521–526.
7. Richards M. A. Rationality and choice of higher education. *The Vocational Aspect of Education*. 1973. Vol. XXV. № 60. P. 9–16.
8. Почтовюк А. Б. Вища освіта: методологічні основи раціональності управління: [монографія]. Комсомольськ: СВД Олексієнко В.В., 2014. 444с.
9. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту): постанова Кабінету Міністрів України від 20.01.1998 р. № 65. *Офіційний вісник України*. 1998. № 3. Ст. 108.

References

1. Nickerson, R. S. (2008) Aspects of rationality: reflections on what it means to be rational and whether we are. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 503 p.
2. Domper, K. K. (2009) Fuzzy rationality: Critical and methodological unity. Classical, limited and other rationalities. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 283 p.
3. Murphy, M. (2009) "Bureaucracy and its limits: accountability and rationality in higher education". *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 30, No. 6, pp. 683–695.
4. Stenmark, M. (1995) Rationality in science, religion, and everyday life: a critical evaluation of four models of rationality. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 383 p.
5. Putnam, H. (1989) Rationality in decision theory and in ethics. Rationality in question. On eastern and western views of rationality; [eds H. Biderman, Ben-Ami Scharfstein]. Leiden: E. J. Brill, pp. 19–28.
6. Berger, J., Offe C. (1982) "Functionalism vs. rational choice?: some questions concerning the rationality of choosing one or the other". *Theory and Society*, vol. 11, No. 4, pp. 521–526.
7. Richards, M. A. (1973) "Rationality and choice of higher education". *The Vocational Aspect of Education*, vol. XXV, No. 60, pp. 9–16.
8. Pochtovyuk, A. B. (2014) Vyshcha osvita: metodolohichni osnovy ratsional'nosti upravlinnya: monohrafiya. Komsomol's'k: SVD Oleksiyenko V.V., 444 s.
9. "Pro zatverdzhennya Polozhennya pro osvithno-kvalifikatsiyini rivni (stupenevu osvitu)": Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 20.01.1998 r. No. 65. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*, No. 3, st. 108.

O. Kratt

THE RATIONALITY OF PROFESSIONAL EDUCATION COLLECTING

The dissemination of several professional entities is a socio-economic phenomenon, which demonstrates cooperation between the sphere of vocational education and the labor market. The theoretical basis for explaining the phenomenon is the choice of the future profession by the person. Behavior of entrants is characterized by the theory of rationality. The rationality of a person's choice of vocational education is determined by the necessity for the employer of the specialty and qualifications that are fixed in the diploma. The presence of several professional formations assumes their configuration. The criterion of rational behavior of the individual in the choice of education is the time spent on education for the performance of professional functions. The basis of rational choice of the face of professional education is: game theory, social conditioning and biological selection. The existence of several professional education workers is classified as side effects in the sphere of social and labor relations. The irrelevance of professional knowledge, skills and habits generates a devaluation of educational values. Individuals may face disregard and disappointment in the national system of knowledge as a low-effective means of mastering the profession. People neglect special diploma on education, not because they were disappointed in the profession, but because they could not find a job in the specialty or they do not like the size of the salary. Few people who enrolled and studied at a college or university, knowing that they would not work in their specialty. In most cases, mastering a new profession is a forced measure. To raise the level of rationality in the choice of the individual by education follows, by means of awareness of the young people, according to the vocational qualification structure of the labor market, is necessary.

Keywords: higher education, vocational education, rationality, rational choice, combination of entities, specialty, qualification, profession, labor market.